

Państwowy Instytut Geologiczny jako państwowa służba geologiczna – sto lat w służbie Niepodległej

Tadeusz Marek Peryt¹

Polish Geological Institute as the national geological survey – hundred years at the service for Poland. Prz. Geol., 67: 519–534.

Abstract. The Polish Geological Institute was established in 1919 as the national geological survey within the Ministry of Industry and Trade. The initiative of a group of parliament members to appoint the Polish Geological Institute was supported by the Polish Parliament on May 30, 1919, and the official opening of the Institute took place on May 7, 1919. Two years later the PGI status and budget were accepted by the Polish government and Józef Morozewicz has received director's nomination from the Head of State Józef Piłsudski. In March 1938, the President of Poland accepted a new decree concerning geological survey of Poland which was composed of the Polish Geological Institute and the State Geological Council. The role of the PGI grew and the budget substantially increased, but this positive trend was stopped due to the beginning of World War II. During the first post-war years, regional and basic studies made it possible to establish a geological model of Poland leading to great discoveries of mineral deposits in the fifties. The decree of October 8, 1951 adjusted the organization forms of the geological survey to the system of central planning and the domination of state property, and the institute (with the name changed to the Geological Institute) became a scientific institution. During the first years the institute experienced good conditions of development, and a great progress in the knowledge of geology of Poland combined with the basic and regional studies that led to significant discoveries and documentation of mineral deposits. However, already in the seventies the first signs of crisis in geology became evident. In 1985, the Ministry of Environmental Protection and Mineral Resources was established, the Central Board of Geology was disbanded, and many tasks of geological survey returned to the institute, hence this turned out to be appropriate to return to the historical name, Polish Geological Institute, which took place on June 19, 1987. Since January 1, 2012, the Polish Geological Institute has served as the Polish geological survey on the basis of the Act of June 9, 2011, and earlier, since January 1, 2002, legally specified tasks of the Polish geological survey has been assigned to the PGI. On February 24, 2009 the Council of Ministers gave the PGI a status of National Research Institute, and this implied the adding this new status to the name of the Polish Geological Institute. For the century the Polish Geological Institute has successfully fulfilled all the basic responsibilities and commitments that are conventionally assigned to national geological surveys, and is a model example of modern national geological survey of very wide expertise.

Keywords: Polish Geological Survey, geological and mining law, Polish Geological Institute, history of geology

W momencie odzyskania przez Polskę niepodległości istniała skonkretyzowana idea powołania państwowej służby geologicznej. Nawiązywała ona zarówno do wcześniejszych koncepcji zrodzonych w Polsce, jak i do organizacji służb geologicznych działających od kilkudziesięciu lat w krajach Europy Zachodniej i poza nią.

Pierwszą próbą organizacji geologii, górnictwa i hutnictwa było powołanie Komisji Kruszcowej przez Stanisława Augusta Poniatowskiego w dniu 10.04.1782 r. – organu ministerialnego kierowanego przez biskupa Krzysztofa Szembeka i podległych mu 12 komisarzy, wśród których trzech było znawcami geologii (Ryka, 1989a). Choć działalność Komisji Kruszcowej zakończyła się wraz z utratą niepodległości Polski w 1795 r., to jej ogromny wpływ na świadomość społeczną co do potrzeby zorganizowanego działania w obszarze geologii przyczynił się do podejmowania dalszych kroków w tym kierunku w czasach Królestwa Polskiego, szczególnie z inicjatywy Stanisława Staszica (Ryka, 1989a).

W 1905 r. profesor Władysław Szajnocha podjął zabiegi zmierzające do powołania Krajowego Zakładu Geologicznego we Lwowie, który miał w Galicji prowadzić badania geologiczne, górnicze, gleboznawcze i hydrogeologiczne, a także wykonywać zalecenia władz. Wniosek w tej sprawie, złożony do Sejmu Galicji, został zatwierdzony, ale z powodu sprzeciwu wiedeńskiego Geologische Reichsanstalt nie został zrealizowany. Inicjatywa Władysława

Szajnochy okazała się mieć bardzo duży wpływ na decyzję o powołaniu Państwowego Instytutu Geologicznego (PIG): wniosek taki, złożony w Sejmie Ustawodawczym Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 3 kwietnia 1919 r., został bowiem podpisany przez grupę 36 posłów z byłego zaboru austriackiego, w tym również przez Wincentego Witosa, a współtwórcą memoriału był wybitny uczony, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, Józef Morozewicz (Ryka, 1995).

Świadomość roli i wagi badań geologicznych dla kraju była oczywista podczas tworzenia niepodległego państwa w 1918 r. Prowadzona w tym czasie na łamach prasy dyskusja (zob. Żółtowski, 1964; Lindner, 1994) wskazuje na to, iż zdaniem znacznej większości osób zabierających głos instytut czy też zakład – w owym czasie pojęcia te stosowano wymiennie (Wójcik, 1997, s. 278) – powinien koncentrować się na zagadnieniu zaopatrzenia kraju w dobrą wodę oraz praktycznych potrzebach przemysłu (w tym górnictwa) oraz rolnictwa. W momencie uzyskania niepodległości prace nad powołaniem Państwowego Instytutu Geologicznego były już znacznie zaawansowane, o czym świadczy np. projekt statutu PIG przedstawiony przez Sekcję Górniczo-Hutniczą Ministerstwa Przemysłu i Handlu w dniu 15 lipca 1918 r. (Graniczny i in., 2005). W połowie listopada 1918 r. sekcja ta zwróciła się do J. Morozewicza z propozycją objęcia kierownictwa nowo powstającej instytucji, którą ten *po dojrzałym namyśle* przyjął (Morozewicz, 1920, s. 78). Niespełna miesiąc po odzyskaniu

¹ Państwowy Instytut Geologiczny – Państwowy Instytut Badawczy, ul. Rakowiecka 4, 00-975 Warszawa; tadeusz.peryt@pgi.gov.pl

niepodległości uzyskano schronienie w Ministerstwie Przemysłu i Handlu, które w lutym 1919 r. zgodziło się na zaangażowanie 6 pracowników (na zatrudnienie 24 następnych wyraziło zgodę w dniu 1.04.1919 r. – Morozewicz, 1919). Od Komitetu Muzeum Przemysłu i Rolnictwa przyjęto bibliotekę, zbiory i sprzęt Pracowni Geologicznej zorganizowanej przez J. Lewińskiego w 1901 r., a w dniach 13–15.04.1919 r. w Krakowie odbyło się pierwsze posiedzenie Rady Państwowego Instytutu Geologicznego, na którym zatwierdzono statut. Wniosek ministra przemysłu i handlu z dnia 9.05.1921 r. o mianowanie J. Morozewicza na dyrektora PIG stwierdza, że ów *na służbę państwową wstąpił dnia 1 marca 1919 roku, jako p.o. Dyrektora Państwowego Instytutu Geologicznego* (Lindner, 1994, s. 30–31).

1919–1937

Państwowy Instytut Geologiczny został utworzony w 1919 r. przy Ministerstwie Przemysłu i Handlu na podstawie uchwały Sejmu Ustawodawczego. Jak po latach pisał Morozewicz (1938): *Po zakontraktowaniu prowizorycznego personelu, mogło już d. 7 maja 1919 r. nastąpić formalne otwarcie Państwowego Instytutu Geologicznego w obecności Ministra Przemysłu i Handlu. Uchwała Sejmu, powołująca do życia nową instytucję nastąpiła dopiero d. 30 maja tegoż roku. Uchwała ta była następstwem wspomnianego wniosku złożonego przez posła Bardla i towarzyszy w sprawie niezwłocznego uruchomienia Państwowego Instytutu Geologicznego i powołania doń fachowych geologów* (druk nr 313). Wniosek został skierowany do sejmowej komisji skarbowo-budżetowej, która obradowała w dniu 16 maja 1919 r. Jej sprawozdanie (druk nr 523), sygnowane przez przewodniczącego Głębińskiego i sprawozdawcę Radziszewskiego, kończyło się następująco:

Wobec powyżej wyłuszczonej względów komisja skarbowo-budżetowa postanowiła zwrócić się do Wysokiego Sejmu z wnioskiem następującym:

WYSOKI SEJM raczy uchwalić;

Wzywa się Rząd,

- 1) aby niezwłocznie w całej pełni uruchomił Państwowy Instytut Geologiczny,*
- 2) aby natychmiast powołał doń odpowiednią ilość fachowych geologów,*
- 3) aby w możliwie najkrótszym czasie poczynił kroki celem wzniesienia odpowiedniego gmachu dla potrzeb geologicznych Państwa Polskiego,*
- 4) aby przeznaczył odpowiednie fundusze na rozpoczęcie natychmiast badań geologicznych na ziemiach polskich,*
- 5) aby odpowiednie kwoty wydatkowań umieścił już w budżecie najbliższym.*

Na 43. posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego w dniu 30 maja 1919 r. sprawozdanie to zostało przedstawione. Był to trzeci punkt porządku dziennego. Zapis stenograficzny tego punktu brzmi: *Uchwalenie wniosków komisji budżetowo-skarbowej w sprawie uruchomienia państwowego instytutu geologicznego po przemówieniu sprawozdawcy p. Radziszewskiego* (zob. Graniczny i in., 2003; Urban, Graniczny, 2009).

Minister przemysłu i handlu, któremu podlegał instytut, projekt statutu PIG przesłał do zatwierdzenia Radzie

Ministrów w dniu 1.10.1920 r. Ostatecznie Statut PIG został zatwierdzony przez Radę Ministrów na posiedzeniu w dniu 28.02.1921 r., a stan etatowy – w dniu 30.06.1921 r. (pismo Prezydium Rady Ministrów nr 12902 – *in extenso* przytoczone w *Sprawozdaniach Polskiego Instytutu Geologicznego*, t. 1, z. 2–3, s. 309–310).

Pierwszym dyrektorem PIG, powołanym 1 czerwca 1921 r., został profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego Józef Morozewicz (ryc. 1). Nominację podpisali Józef Piłsudski (naczelnik państwa), Wincenty Witos (prezydent ministrów) oraz Stefan Przanowski (minister przemysłu i handlu). Zarówno J. Morozewicz, jak i dwaj kolejni dyrektorzy PIG, Stefan Czarnocki (ryc. 2) i profesor Akademii Górniczej Karol Bohdanowicz (ryc. 3), byli w swoim czasie państwowymi geologami w Komitecie Geologicznym (tzn. służbie geologicznej) w Petersburgu, a Karol Bohdanowicz był nawet, pod koniec swojej pracy dla rosyjskiej służby geologicznej, jej dyrektorem (1914–1917). Takie korzenie zawodowe tych luminarzy geologii (i nie tylko nich – pracownikiem Komitetu Geologicznego był przed rozpoczęciem pracy w PIG także np. Stanisław Doktorowicz-Hrebnicki, kierownik Stacji Terenowej w Dąbrowie

Ryc. 1. Józef Marian Morozewicz (1865–1941); profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego; organizator i 1919–1937 pierwszy dyrektor PIG w Warszawie; przewodniczący Komitetu Organizacyjnego Akademii Górniczej w Krakowie (1913); jeden z założycieli i pierwszy prezes Ligi Ochrony Przyrody (1928–1929). Większość zdjęć pochodzi ze zbiorów PIG-PIB

Fig. 1. Józef Marian Morozewicz (1865–1941); professor of the Jagiellonian University and the organizer and first director (1919–1937) of the Polish Geological Institute (PGI) in Warsaw; president of the Organizing Committee of the Academy of Mining in Cracow (1913); one of the founders and the first president (1928–1929) of Nature Protection League. The majority of photographs comes from PGI-NRI collection

→

Ryc. 2. Stefan Czarnocki (1878–1947), dyrektor PIG (1937–1938), wcześniej – od 1923 r. – wicedyrektor instytutu i kierownik Wydziału Węglowego i od 1931 r. także naczelnik Wydziału Nafty, a następnie (od 1933 r.) na czele Wydziału Węglowo-Naftowego; profesor na Wydziale Górniczym Akademii Górniczej w Krakowie

Fig. 2. Stefan Czarnocki (1878–1947); director of the PGI (1937–1938), earlier – since 1923 – deputy director and head of the Coal Department and since 1931 also head of the Oil Department; professor at the Mining Faculty of the Academy of Mining in Cracow

←

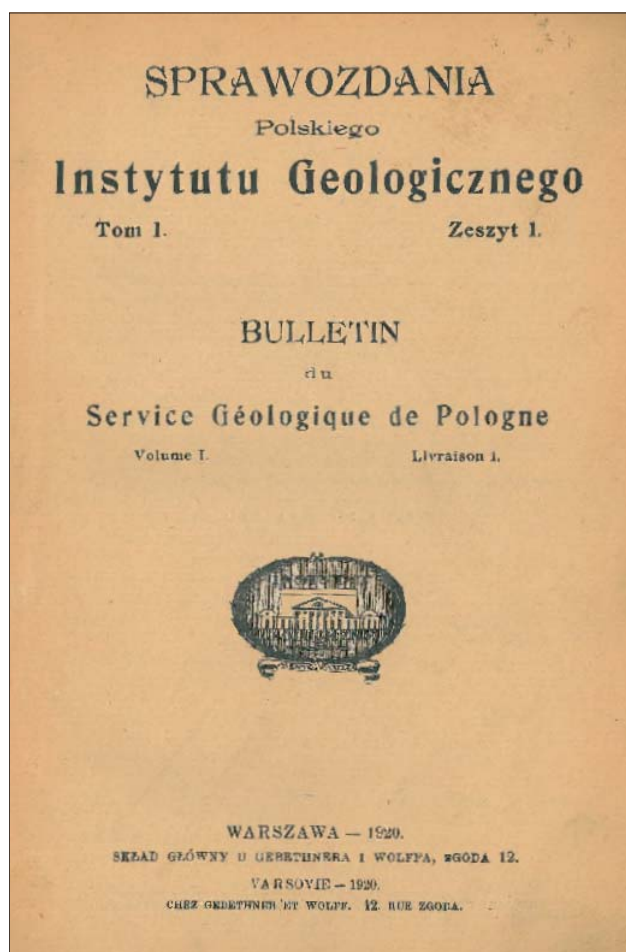
Ryc. 3. Karol Bohdanowicz (1864–1947); prof. Instytutu Górniczego (1911–1919) i dyrektor Komitetu Geologicznego (1914–1917) w Petersburgu, prof. Akademii Górniczej w Krakowie (1921–1935), dyrektor PIG (1938–1947)

Fig. 3. Karol Bohdanowicz (1864–1947); professor of the Saint Petersburg Mining Institute (1911–1919), director of the Geological Committee in Petersburg (1914–1917), professor of the Academy of Mining in Cracow (1921–1935), director of the PGI (1938–1947)

Górnictwa, a trzeba dodać, że np. wieloletnim pracownikiem Geologische Reichsanstalt w Wiedniu był Geiza Bukowski von Stoltenburg) z pewnością wpłynęły na to, że PIG od swego zarania działał jako państwowa służba geologiczna. Zresztą znamienity jest fakt, że we francuskim tłumaczeniu ówczesnej nazwy instytutu od samego początku pojawia się służba (*Service Géologique de Pologne*; ryc. 4). O tym, że PIG to służba geologiczna, nie mieli żadnych wątpliwości współcześni (np. Jaskólski, 1947, s. 304).

W swoim artykule programowym Morozewicz (1919) i następnie w przemówieniu inauguracyjnym na otwarciu PIG w dniu 7.05.1919 r. (Morozewicz, 1920, s. 78–79) tak określił cele i zadania stojące przed instytutem: *Powstający Instytut Geologiczny ma być zakładem naukowo-badawczym, poświęconym przede wszystkim rozważaniu problemów geologicznych związanych z rozmaitymi dziedzinami życia ekonomicznego. [...] Ale obok zagadnień natury praktycznej – wcale nie myślimy rezygnować z prac natury teoretycznej, geologia stosowana nie da się pomyśleć bez geologii teoretycznej, nie może bez niej ani rozwijać się, ani należycie spełniać swojego zadania.* Jak na uroczystości jubileuszu 40-lecia instytutu stwierdził dyrektor Edward Rühle (1960), sformułowania dyrektora Morozewicza były kamieniem węgielnym badań instytutu przez cały okres czterdziestu lat; dziś możemy dodać, że i w ciągu następnych 60 lat nie straciły one swej aktualności.

Pierwszy statut PIG stanowił, iż zadania PIG to, kolejno, badanie budowy geologicznej Polski, układanie i wydawanie map geologicznych Polski, badanie skał i minerałów użytecznych, wykonywanie badań hydrogeologicznych, wykonywanie prac geologicznych zgodnie z zamierzeniami gospodarczymi władz państwowych i przedsiębiorczości prywatnej, tworzenie i kompletowanie zbiorów oraz ogłaszanie sprawozdań z czynności instytutu i wydawanie publikacji naukowych. Priorytetowe znaczenie przypisywano

Ryc. 4. Pierwszy numer *Sprawozdań Polskiego* [= Państwowego] *Instytutu Geologicznego*

Fig. 4. The first issue of *Reports of the Polish Geological Institute*

badaniom surowców mineralnych, czego świadectwem jest struktura organizacyjna PIG, zatwierdzona przez ministra przemysłu i handlu w dniu 24 marca 1923 r. Instytut dzielił się wówczas na 7 wydziałów: naftowo-solny (kierownik – Wawrzyniec Teisseyre), węglowy (Stefan Czarnocki, który był zarazem wicedyrektorem), kruszcowy (Czesław Kuźniar), torfowy (Mieczysław Limanowski), hydrogeologiczny (Romuald Rosłoński), chemiczny (Antoni Różycki) i wydawniczo-kartograficzny (Jan Samsonowicz); zatem aż pięć wydziałów działało w dziedzinie surowcowej, co wynikało z priorytetowego znaczenia przypisywanego badaniom surowców mineralnych (Piwocki i in., 2004). W miarę rozwoju prac instytutu było konieczne powołanie nowych komórek organizacyjnych, a więc: Pracowni Geofizycznej, Biura Rejestracji Kopalni Użytecznych (według pomysłu Czesława Kuźniara w 1932 r.), Archiwum Wierceń (w 1928 r. z inicjatywy Jana Samsonowicza) oraz stacji geologicznych w Dąbrowie Górniczej i Borysławiu.

Rozporządzeniem prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 24.06.1927 r. PIG został zakładem naukowo-badawczym, mającym na celu wykonywanie badań geologicznych na obszarze RP, ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb gospodarczych państwa. Szczegółowy zakres działania instytutu określił statut (z dn. 25.07.1927 r.), który różnił się od wcześniejszego tym, że jako pierwsze zadanie pojawiło się wykonywanie prac geologicznych na żądanie władz państwowych.

Bolączką PIG za dyrektury Morozewicza był zbyt szczupły zespół (ryc. 5), zresztą kilkakrotnie redukowany. Pierwotny stan etatów – 31 pracowników naukowych i 10 pracowników pomocniczych i kancelaryjnych – utrzymał

się bardzo niedługo. W 1934 r. ogólna liczba pracowników zmalała do 19. O okolicznościach ostatniej redukcji napisał w swoim liście z dnia 10 czerwca 1938 r. do Tymczasowej Rady Geologicznej prof. Stanisław Małkowski, były pracownik PIG. List ten został odczytany *in extenso* przez przewodniczącego rady, prof. K. Bohdanowicza (od 14 kwietnia 1938 r. dyrektora PIG), na drugim posiedzeniu Tymczasowej Rady Geologicznej w dniu 15 czerwca 1938 r. Stosowny fragment brzmiał: *Lekceważenie P.I.G. i nieufność względem jego prac, a zarazem nadmierna pewność siebie władzy zwierzchniej Instytutu doszła do tego stopnia, że jeden z panów ministrów, wizytując P.I.G. uczynił geologowi przedstawiającemu wyniki swej pracy, ciężki zarzut zupełnego nieuctwa, twierdząc kategorycznie, że zebrane przezeń okazy miedzi rodzimej są zwykłymi żużłami z ogniska. Pan Minister stwierdził tym samym, że w jego najgłębszym przekonaniu P.I.G. jest zupełnie równorzędny swym zakresem innym podległym autorytetowi tegoż pana ministra instytucjom.* Wkrótce też po tym fakcie nastąpiło mechanicznie przeprowadzone ograniczenie działalności instytutu.

Na przełomie 1936 i 1937 r. w Izbach Ustawodawczych wszczęto dyskusję nad słabością PIG. W lutym 1937 r. dyrektorem instytutu został Stefan Czarnocki (ryc. 2), a minister Antoni Roman powołał Komitet Reorganizacyjny PIG złożony z przedstawicieli wojskowości, przemysłu i nauki, który opracował plan działalności tej placówki na rok budżetowy 1937–1938, a następnie – przed 22.04.1937 r. – przedstawił ministrowi projekt statutu Państwowej Służby Geologicznej, regulamin PIG oraz program prac i preliminarz PIG (Wójcik, 1997).

Ryc. 5. Pracownicy naukowcy Państwowego Instytutu Geologicznego w 1933 r. Na pierwszym planie: Józef Morozewicz (z prawej) i Stefan Czarnocki. Na drugim planie, od lewej: Alojzy Mazurek, Zbigniew Sujkowski, Wawrzyniec Jacek, Feliks Rutkowski, Janina Zielińska, Antoni Różycki (za S. Czarnockim), Marian Karasiński, Romuald Rosłoński, Roman Krajewski, Kazimierz Kowalewski, Jan Samsonowicz, Stanisław Małkowski, Henryk Świdziński, Edward Janczewski, Regina Fleszarowa, Stanisław Krajewski, Arnold Sarjusz Makowski (z tyłu), Czesław Kuźniar, Jan Czarnocki, Ludwik Horwitz, Stanisław Doktorowicz-Hrebicki. Fot. ze zbiorów PIG-PIB. Reprodukacja B. Ruskiewicz

Fig. 5. Scientists of the Polish Geological Institute in 1933. In the foreground: Józef Morozewicz (right) and Stefan Czarnocki (left). Second row, from the left: Alojzy Mazurek, Zbigniew Sujkowski, Wawrzyniec Jacek, Feliks Rutkowski, Janina Zielińska, Antoni Różycki (behind S. Czarnocki), Marian Karasiński, Romuald Rosłoński, Roman Krajewski, Kazimierz Kowalewski, Jan Samsonowicz, Stanisław Małkowski, Henryk Świdziński, Edward Janczewski, Regina Fleszarowa, Stanisław Krajewski, Arnold Sarjusz Makowski (in the back), Czesław Kuźniar, Jan Czarnocki, Ludwik Horwitz, Stanisław Doktorowicz-Hrebicki. Photograph from the PGI-NRI collection. Reproduction by B. Ruskiewicz

1938–1951

Dekretem prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 31.03.1938 r. została powołana państwowa służba geologiczna. Dekret ten był pokłosiem prac Komitetu Reorganizacyjnego PIG, następnie przekształconego w Tymczasową Radę Geologiczną. Dekret stanowił, iż państwowa służba geologiczna polega na prowadzeniu planowych i systematycznych badań geologicznych na ziemiach Rzeczypospolitej w celu poznania złóż surowców mineralnych kraju i umożliwienia praktycznego ich spożytkowania dla gospodarki narodowej (Art. 1), a podstawową służbę geologiczną sprawują 1) Państwowa Rada Geologiczna, 2) Państwowy Instytut Geologiczny, podległy Ministrowi Przemysłu i Handlu (Art. 2). Zadaniem Państwowej Rady Geologicznej – która miała być organem kontrolującym i nadzorującym działalność PIG – było inicjowanie i koordynowanie prac geologicznych oraz sprawowanie kontroli postępu tych prac (Art. 3).

Zgodnie z art. 5 do zakresu działania PIG należało: 1) wykonywanie zdjęć geologicznych i geofizycznych oraz innych badań z dziedziny geologii ogólnej i geofizyki; 2) prowadzenie poszukiwań górniczo-geologicznych złóż surowców mineralnych oraz wykonywanie innych prac z dziedziny geologii i geofizyki stosowanej; 3) opracowywanie wniosków w sprawie racjonalnego użytkowania i ochrony złóż surowców mineralnych; 4) opracowywanie dla władz państwowych i samorządowych opinii z zakresu geologii stosowanej; 5) tworzenie i kompletowanie zbiorów geologicznych, petrograficznych, paleontologicznych, kopaliny użytecznych oraz gromadzenie innych materiałów, jak rejestry przekrojów otworów wiertniczych itp., opracowywanie i wydawanie map geologicznych w zakresie geologii ogólnej i stosowanej oraz geofizyki stosowanej; 6) współpraca z innymi placówkami prowadzącymi naukowe i praktyczne badania geologiczne w celach uzgodnienia prac i ujęcia ich w plan ogólny, oraz 7) gromadzenie materiałów i informacji o poszukiwaniach i eksploatacji złóż surowców mineralnych w innych krajach.

Głównym zadaniem instytutu były więc nadal badania geologiczne, mające na celu rozszerzenie bazy surowców mineralnych, zwiększającej potencjał gospodarczy kraju, przy czym – jak to zdefiniował Bohdanowicz (1938): *Państwowy Instytut Geologiczny obejmuje swymi pracami różnorodnie zagadnienia teoretycznej i praktycznej geologii, lecz głównym zadaniem Instytutu jako całości musi być praca w kierunku wyjaśnienia gospodarczych możliwości ziem Polski, zwłaszcza w dziedzinie surowców mineralnych, w celu umożliwienia praktycznego ich spożytkowania. [...] Działalność P.I.G. jest jednocześnie praktyczną i naukową; różnica pomiędzy Instytutem a akademickimi ośrodkami, geologicznymi polega na tym, że każdy z tych ośrodków (według określenia przez prof. Świętosławskiego) jest szkołą badań, myśli i teorii naukowych, bez względu na ich bezpośrednie praktyczne zastosowanie; natomiast w działalności Państwowego Instytutu Geologicznego*

→

Ryc. 6. Józef Zwierzycki (1888–1961), pracownik PIG od 1938 r. (wcześniej od 1933 r. kierownik służby geologicznej Holenderskich Indii Wschodnich), kierownik Wydziału Nafty i Soli, wicedyrektor i polski dyrektor okupacyjny PIG (1939–1940); profesor Uniwersytetu Wrocławskiego i Politechniki Wrocławskiej

Fig. 6. Józef Zwierzycki (1888–1961); PGI employee since 1938 r. (earlier, since 1933, head of the Geological Survey of Dutch East India), head of the Department of Oil and Salt and deputy director; Polish director of the PGI during German occupation (1939–1940); professor of the University of Wrocław and the Wrocław University of Science and Technology

całokształt geologicznej wiedzy musi być stosowany do obiektów regionalnych lub lokalnych w określonych celach praktycznych. Z PIG związane prawie wszystkich badaczy zajmujących się geologią i naukami pokrewnymi, czego efektem był swoisty „cud naukowy” (Wójcik, 1997).

W dniu 7.04.1939 r. zarządzeniem ministra przemysłu i handlu został ustalony statut PIG, w którym m.in. założono utworzenie Komitetu Naukowego w celu utrzymania współpracy naukowej, opartej na wiedzy i doświadczeniu wszystkich pracowników Instytutu, zwłaszcza przy układaniu programu robót oraz przy zatwierdzaniu prac do druku. W skład Komitetu Naukowego wchodziłi wszyscy pracownicy naukowcy Państwowego Instytutu Geologicznego oraz osoby zaproszone przez dyrektora instytutu, a w posiedzeniach komitetu mogli brać udział członkowie Państwowej Rady Geologicznej oraz naczelnicy fachowych wydziałów Departamentu Górniczo-Hutniczego Ministerstwa Przemysłu i Handlu.

Statut Państwowej Rady Geologicznej (PRG), wydany zarządzeniem ministra przemysłu i handlu w porozumieniu z ministrem spraw wojskowych oraz ministrem wyznań religijnych i oświecenia publicznego w dniu 19.06.1939 r. stanowił, że w skład 14-osobowej rady wchodziło siedmiu przedstawicieli nauk geologicznych, przemysłu górniczo-hutniczego i przemysłu naftowego, powoływanych i odwoływanych przez ministra przemysłu i handlu, delegaci: Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Ministerstwa Spraw Wojskowych, Sekretariatu Komitetu Obrony Rzeczypospolitej, trzej dyrektorzy z Ministerstwa Przemysłu i Handlu (dyrektor Departamentu Górniczo-Hutniczego, dyrektor Biura Wojskowego i dyrektor Biura Surowcowego) oraz dyrektor PIG. Spośród członków rady minister przemysłu i handlu powoływał przewodniczącego i dwóch zastępców. Do tego czasu kompetencje Państwowej Rady Geologicznej wykonywał – na mocy postanowienia min. przemysłu i handlu z dnia 30 kwietnia 1938 r. – Komitet Reorganizacyjny PIG, który do czasu wydania statutu PRG odbył sześć posiedzeń.

W ślad za poważnym rozszerzeniem zadań, wynikającym z dekretu, budżet PIG został bardzo znacznie zwiększony. Personel naukowy przekroczył 100 osób, a sam instytut uzyskał (ustawą z dn. 28.06.1939 r.) bardzo duże uprawnienia, w tym m.in. do wstępu na wszelkie grunty w celu przeprowadzania badań. Ponadto ustawa wprowadzała obowiązek przechowywania próbek wiertniczych przez prowadzących wiercenia i odstępowanie ich PIG na jego żądanie, a także – przekazywania wyników pomiarów geofizycznych na żądanie PIG. Schemat organizacyjny PIG z 1938 r. świadczy o istnieniu czterech wydziałów

Ryc. 7. Tablica ku czci pracowników i współpracowników Państwowego Instytutu Geologicznego poległych i zmarłych w czasie drugiej wojny światowej, w hallu gmachu im. J. Morozewicza

Fig. 7. Plaque in the hall of J. Morozewicz building commemorating killed and died employees and associates of the Polish Geological Institute during World War II

(surowców mineralnych; węgla; nafty, gazu i soli oraz muzealnego), a ponadto: Zakładu Geofizyki Stosowanej, Pracowni Petrograficznej i Badań Specjalnych, Pracowni Chemicznej i Oddziału Rejestracji oraz kilku jednostek usługowych (biblioteka, redakcja itp.). Badania regionalne były prowadzone w grupach terenowych (świętokrzyskiej, karpackiej oraz Wołynia, Podola i Polesia).

Wkrótce jednak, w związku z wybuchem II wojny światowej, rozpoczęte z rozmachem prace uległy zahamowaniu i przerwie (Rühle, 1960, p. 29). W dniu 6 września 1939 r. dyrektor K. Bohdanowicz – na rozkaz słowny ministra

przemysłu i handlu – wyjechał wraz z częścią personelu PIG z Warszawy, polecając na czas swojej nieobecności wykonywanie obowiązków dyrektora dr. inż. J. Zwierzyckiemu (ryc. 6). W dniu 13 listopada 1939 r. wystosował do niego pismo, w którym napisał: *W obecnej chwili, nie mając możliwości w drodze normalnej załatwienia sprawy ustąpienia mego ze stanowiska Dyrektora, niniejszym proszę Pana w dalszym ciągu pełnić obowiązki Dyrektora P.I.G. w celu zachowania naukowych materiałów i majątku Instytutu* (Lindner, 1994, s. 86).

J. Zwierzycki jako polski dyrektor okupacyjny instytutu zadbał o to, aby ukryć cenne wyposażenie laboratorium chemicznego, instrumenty optyczne i geofizyczne, a kiedy doszło do zarekwirowania przez Niemców wartościowego sprzętu, zażądał zdecydowanie formalnych pokwitowań, które po wojnie stanowiły podstawę rewindykacji (Tyski, 1994). W kwietniu 1940 r. nastąpiła reorganizacja instytutu (który został włączony do niemieckiej służby geologicznej – *Amt für Bodenforschung*) oraz zmiana kierownictwa – dyrektorem został H. Brinkmann, profesor geologii na uniwersytecie w Hamburgu (Janczewski, 1946). W tym też czasie pracownia petrograficzna pod kierownictwem Z. Sujkowskiego rozpoczęła w piwnicy instytutu potajemną produkcję środków bojowych dla podziemia.

Wojenne losy pracowników i współpracowników PIG symbolizuje tablica w hallu wejściowym instytutu (ryc. 7). Charakterystykę tych osób opracowali Bohdanowicz (1946) i Fleszarowa (1967), a wielu innych zarysowali Rühle i Tyski (1989) oraz Dąbrowski (1991). Piękną kartę, jaką zapisałi oni w historii, dobrze ilustrują postacie:

- Zbigniewa Sujkowskiego – pioniera sedimentologii w Polsce (Rühle, 1986), który jako 16-latek znalazł się w składzie pierwszej kompanii kadrowej Józefa Piłsudskiego, a od końca 1942 r. był szefem Biura Studiów Kedywu Komendy Głównej AK i 30.05.1944 r. został ewakuowany do Wielkiej Brytanii mostem powietrznym (tzw. Most II);
- Jana Czarnockiego – w którego domu znajdowała się skrzynka kontaktowa pomiędzy rządem w Londynie a władzami podziemnymi w kraju, i który to dom był kwaterą dla cichociemnych oraz dla innych działaczy politycznych, także po zakończeniu II wojny światowej;
- Edwarda Rühlego – który w trakcie okupacji był pierwszym zastępcą szefa „Schroniska” (tj. służby geograficznej Armii Krajowej);
- Stanisława Tyskiego – szefa wyszkolenia w Związku Odwetu przy Komendzie Głównej ZWZ, następnie współtwórcy i organizatora kursów sabotażowo-dywersyjnych Kedywu.

Po okupacji, zarządzeniem ministra przemysłu z dnia 3.03.1945 r., PIG został reaktywowany w Krakowie z uwagi na fakt, iż losy wojny spowodowały, że znalazło się tam wielu pracowników PIG, a obydwa budynki instytutu w Warszawie w wyniku działań związanych z II wojną światową były wielokrotnie podpalane i poważnie uszkodzone pociskami, przez co obracały się w ruinę (Ryka, 1995). Kompetencje PIG potwierdził dekret o państwowej służbie geologicznej z dn. 3.02.1947 r. Był on niewiele znowelizowaną wersją dekretu z 31.03.1938 r., jeśli chodzi o formę prawno-organizacyjną Państwowej Służby Geologicznej. Natomiast została zmieniona rola Państwowej Rady Geologicznej, którą teraz określono jako organ doradczy i opiniodawczy ministra przemysłu (później – Ministerstwa Górnictwa i Energetyki) w sprawach geologicznych.

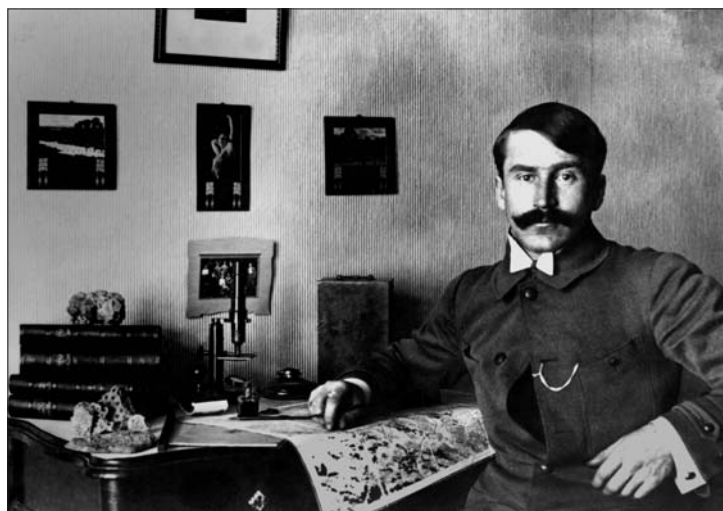

Ryc. 8. Pracownicy Państwowego Instytutu Geologicznego zebrani przed gmachem w Warszawie w dniu objęcia przez Jana Czarnockiego funkcji dyrektora, 7.06.1947 r. Od lewej pierwszy rząd: J. Prószyński (główny księgowy), Roman Krajewski (wydział rud), ?, Stanisław Doktorowicz-Hrebnicki (Stacja Górnośląska), Henryk Świdziński (Stacja Karpacka), Jan Czarnocki (dyrektor PIG), Józef Zieliński (wydział ropy), Edward Rühle (wicedyrektor), Tadeusz Olczak (wydział geofizyki), Józef Krzyżkiewicz (Stacja Górnośląska); między Edwardem Rühle i Tadeuszem Olczakiem w drugim rzędzie – Władysław Pożaryski

Fig. 8. Group of PGI employees gathered before the building in Warsaw on the day of taking up a director position by Jan Czarnocki, 7 June 1947. First row from the left: J. Prószyński (chief accountant), Roman Krajewski (Ore Department), ?, Stanisław Doktorowicz-Hrebnicki (Upper Silesian Station), Henryk Świdziński (Carpathian Station), Jan Czarnocki (PGI director), Józef Zieliński (Oil Department), Edward Rühle (PGI deputy director), Tadeusz Olczak (Geophysics Department), Józef Krzyżkiewicz (Upper Silesian Station); between E. Rühle and T. Olczak, in the second row – Władysław Pożaryski

Już w lipcu 1945 r. rozpoczęła się odbudowa budynków i jesienią 1946 r. z Krakowa do Warszawy przeniosła się dyrekcja instytutu, a w miarę oddawania do użytku nowych pomieszczeń – kolejne komórki organizacyjne (ryc. 8).

Rolę i zadania geologii w Polsce wytyczył ostatecznie dyrektor PIG Jan Czarnocki (ryc. 9), wyznaczając dwa zasadnicze kierunki: obsługę geologiczną w dziedzinie bieżących potrzeb gospodarczych państwa oraz zabezpieczenie interesów państwa w zakresie przyszłych potrzeb gospodarki narodowej przez prowadzenie badań ogólnogeologicznych, ze szczególnym uwzględnieniem perspektywicznych zagadnień złożowych (Rühle, 1960). Do dużych sukcesów PIG należało opracowanie w latach 1948–1950 pod kierunkiem Jana Czarnockiego 6-letniego planu działalności państwowej służby geologicznej w Polsce, określenie programu badań geologicznych, a także powołanie Referatu Geologii Gospodarczej, którego zadaniem było opracowywanie problematyki geologiczno-gospodarczej i statystyka surowców mineralnych w celu informowania czynników rządowych i całego społeczeństwa o możliwościach rozwoju wytwórczości mineralnej (Przeniosło, 1989).

Ryc. 9. Jan Czarnocki (1889–1951); dyrektor PIG (1947–1951), wcześniej: geolog terenowy, kustosz muzeum PIG, kierownik grupy świętokrzyskiej (od 1937 r.) i zastępca dyrektora (od 1938 r.); fot. 1912 r. Fot. ze zbiorów Muzeum Historycznego w Kielcach

Fig. 9. Jan Czarnocki (1889–1951); director of the PGI (1947–1951), earlier: field geologist, curator of the PGI Museum, head of the Holy Cross Mts. group (since 1937) and deputy director (since 1938); Photo 1912. Photo from collection of the Historical Museum in Kielce

Przygotowany przez PIG plan działalności państwowej służby geologicznej został jednakże zignorowany, a sens jej pracy – unicestwiony, częściowo w związku z faktem zwrócenia się do ZSRR o ekspertów, którzy mieli opracować elaborat dotyczący organizacji służby i wyższego szkolnictwa geologicznego w sposób odpowiedni dla potrzeb gospodarki scentralizowanej i poddawanej rygorom planowania (Bolewski, 1996, s. 130). W efekcie tego został wydany dekret z dn. 8.10.1951 r. o państwowej służbie geologicznej, która została powołana do planowania, wykonywania i kontrolowania prac geologicznych na terenie państwa. Zmienił on zasadniczo formy organizacyjne państwowej służby geologicznej, która została dostosowana do systemu centralnego planowania i dominacji własności państwa (Płodowski, 1982).

Już na początku 1945 r. PIG skupił się na problematyce geologii stosowanej, współpracując z przemysłami wykorzystującymi surowce mineralne. Pilne potrzeby związane z odbudową kraju wymusiły rozwój geologii inżynierskiej i hydrogeologii, czego efektem było m.in. opracowanie około 300 dokumentacji geologiczno-inżynierskich dla hut, elektrowni, zapór wodnych i dla Pałacu Kultury i Nauki w Warszawie, a także wielu dokumentacji hydrogeologicznych (Przeniosło, 1989). Do ważnych osiągnięć w tym okresie należą wyniki badań eksploatowanych złóż soli oraz poszukiwania nowych złóż na Kujawach, odkrycie wielu nowych złóż węgla brunatnych o dużym znaczeniu gospodarczym oraz ustalenie – przez S. Doktorowicza-Hrebnińskiego i T. Bocheńskiego – jednolitej, cyfrowej nomenklatury pokładów węgla w GZW i przeprowadzenie paralelizacji (Przeniosło, 1989). W zakresie badań regionalnych pracownicy instytutu już w latach 1945–1946 określili główne kierunki badań budowy geologicznej Polski. Na czoło wysunięto prace kartograficzne, a innymi kierunkami głównych działań PIG miały być prace geofizyczne, będące elementem badań wglębnej budowy geologicznej obszarów zakrytych (Jaworowski, 1989). W 1946 r. przystąpiono do sporządzania jednolitej, arkuszowej mapy geologicznej zatytułowanej *Przeglądowa Mapa Geologiczna Polski w skali 1:300 000* (pod red. E. Rühlego), będącej dziełem zespołu pracowników i współpracowników PIG, która niewątpliwie należała do najwybitniejszych osiągnięć instytutu w dziedzinie geologicznego rozpoznania kraju i była przedsięwzięciem nie mającym precedensu w historii badań geologicznych w Polsce (Jaworowski, 1989; Marks, 2019). Wszelkie prace kartograficzne, polegające na powiązaniu terenowej praktyki prac zdjęciowych z równoległym rozwojem pod-

stawowych kierunków badań, a przede wszystkim stratygrafii i tektoniki, dominowały w badaniach PIG w Karpatach, Sudetach oraz Górach Świętokrzyskich (Jaworowski, 1989). Efekty badań regionalnych i podstawowych umożliwiły opracowanie modelu budowy geologicznej kraju, co pozwoliło na sformułowanie programów badawczych, które kolejno realizowane w latach 50. doprowadziły do wielkich odkryć surowców mineralnych (Malinowski, 1979). W pierwszych latach powojennych PIG był głównym ośrodkiem geologii w Polsce, ale niewielka kadra geologiczna nie mogła sprostać zadaniom, dlatego też problem ten rozwiązano dzięki współpracy z wyższymi uczelniami (w tym czasie z PIG współpracowało 70% kadry naukowej wyższych uczelni – Ryka, 1989a).

1952–1985

W myśl dekretu z dn. 8.10.1951 r. (którego realizacja nastąpiła dopiero w końcu 1952 r. i na początku 1953 r.), zadania państwowej służby geologicznej miały wykonywać: Centralny Urząd Geologii (CUG), właściwi ministrowie (resortowe służby geologiczne) i prezydium wojewódzkich rad narodowych (terenowe służby geologiczne). Na miejsce PIG został utworzony Instytut Geologiczny (IG); w jego skład weszło także Muzeum Ziemi (do 1959 r.). IG miał status instytutu naukowo-badawczego. Późniejsza uchwała nr 505 Rady Ministrów z dn. 22.12.1959 r. (prawo geologiczne) stanowiła, iż państwowa służba geologiczna prowadzi działalność geologiczną obejmującą w szczególności: planowanie, projektowanie i wykonywanie prac naukowo-badawczych z zakresu poznania budowy geologicznej kraju oraz poszukiwania i rozpoznawania złóż kopalni i zasobów wód podziemnych; projektowanie i wykonywanie: wierceń i badań geologiczno-inżynierskich na potrzeby ujęć wód podziemnych oraz budownictwa; a także geologiczną obsługę eksploatacji złóż kopalni. Na podstawie prawa geologicznego CUG został przekształcony w centralny organ państwowej administracji w zakresie prac geologicznych, a jednocześnie powierzono mu prowadzenie działalności gospodarczej (Zółtowski, 1964).

Stosownie do nowej formuły, określonej uchwałą Rady Ministrów z dn. 14.05.1953 r., zadania Instytutu Geologicznego obejmowały prowadzenie prac naukowo-badawczych z dziedziny nauk geologicznych, opracowanie problemów metodologicznych, kształcenie pracowników nauki oraz dokształcanie pracowników geologicznych służb resortowych i terenowych, popularyzację nauk geologicznych, prowadzenie muzealnictwa geologicznego, ochronę przyrody nieożywionej oraz publikowanie wyników badań geologicznych. Część prac badawczych i niektóre zadania ogólnopaństwowe, będące wcześniej domeną PIG, zostały przekazane CUG oraz resortowym służbom geologicznym. Liczba pracowników zmieniała się, np. w

Ryc. 10. Kazimierz Guzik (1911–1970), dyrektor PIG (1951–1952), organizator badań geologiczno-inżynierskich i Wydziału Geologii Technicznej, którymi kierował; następnie dyrektor departamentu CUG, a od 1954 docent i następnie profesor na Uniwersytecie Warszawskim i w Instytucie Nauk Geologicznych PAN; geolog inżynierski i tektonik; zdjęcie z 1970 r.

Fig. 10. Kazimierz Guzik (1911–1970); director of the PGI (1951–1952), organizer of engineering geology studies and the head of the Technical Geology Department; then director of a department of the Central Board of Geology, since 1954 associate professor and then full professor of the University of Warsaw and the Institute of the Geological Sciences of the Polish Academy of Sciences; engineering geologist and tectonician (photo 1970)

1957 r. wynosiła 1081 osób, a w 1959 r. – 822 (Rühle, 1960).

Po śmierci dyrektora J. Czarnockiego, w 1951 r., na stanowisko to zostali – na stonkowo krótki okres – powołani Kazimierz Guzik (ryc. 10), a następnie Stefan Zbigniew Różycki (ryc. 11). Dwaj następni dyrektorzy – Edward Rühle (ryc. 12) i Roman Osika (ryc. 13) – kierowali instytutem przez dwie dekady.

Kolejna ważna zmiana prawnych uwarunkowań działalności państwowej służby geologicznej nastąpiła w 1960 r. Ustawa z dn. 16.11.1960 r. o prawie geologicznym stanowiła, iż państwowa służba geologiczna prowadzi działalność geologiczną, obejmującą w szczególności:

- 1) planowanie, projektowanie i wykonywanie:
 - a) prac naukowo-badawczych z zakresu poznania budowy geologicznej kraju,
 - b) poszukiwania i rozpoznawania złóż kopalin,
 - c) poszukiwania i rozpoznawania zasobów wód podziemnych;
- 2) projektowanie i wykonywanie wierceń dla ujęć wód podziemnych,
- 3) projektowanie i wykonywanie badań geologiczno-inżynierskich na potrzeby budownictwa,
- 4) geologiczną obsługę eksploatacji złóż kopalin.

W pierwszych latach działalności CUG stworzono dobre warunki do rozwoju instytutu (Ryka, 1989a). Zmniejszenie nałożonych wcześniej na instytut obowiązków wykonywania dokumentacji hydrogeologicznych, geologiczno-inżynierskich, standardowych robót i badań geologicznych, a także prac geofizycznych, umożliwiło skoncentrowanie się na pracach poszukiwawczych i opracowaniu syntezy budowy geologicznej kraju w celu określenia prognoz surowcowych (Wutcen, 1963; Dembowski, 1979; ryc. 14). Nastąpił ogromny postęp w rozpoznaniu budowy geologicznej kraju (Ryka, 1989b). Główny wysiłek skierowano na badania głębokiej budowy geologicznej Niżu Polskiego, co zgodnie z ówczesnymi oczekiwaniami miało dać pierwszą ocenę możliwości występowania ropy naftowej i gazu ziemnego. Wielka ilość prac sejsmicznych i głębokie wiercenia doprowadziły w krótkim czasie do opracowania pierwszej geologicznej syntezy Niżu Polskiego, zawartej w monografii pt. *Budowa geologiczna Niżu Polskiego*, a w dalszym etapie do wydania monografii poszczególnych regionów. Intensywne badania geologiczne prowadzono także w innych częściach Polski (Ryka, 1989a). Szybki postęp w rozpoznaniu budowy geologicznej kraju (zob. Jaworowski, 1989) zaowocował odkryciem, rozpoznaniem i udokumentowaniem wielu złóż surowców mineralnych

→

Ryc. 13. Roman Osika (1919–1986); profesor, dyrektor IG (1966–1975), pracownik PIG od 1947 r. (do 1953 r. w Krakowie – w Wydziale Geologii Regionalnej i Wydziale Rud); geolog złożowy
Fig. 13. Roman Osika (1919–1986); professor, director of the GI (1966–1975), PGI employee since 1947 (till 1953 in Cracow – the Department of Regional Geology and the Ore Department); economic geologist

Ryc. 11. Stefan Zbigniew Różycki (1906–1988), dyrektor IG (1953–1954), współpracownik i następnie pracownik (od 1937) PIG, od 1946 profesor na Uniwersytecie Warszawskim i – w późniejszym okresie – także w Instytucie Nauk Geologicznych PAN; geolog i geograf (na zdjęciu w 1955 r.)

Fig. 11. Stefan Zbigniew Różycki (1906–1988); director of the GI (1953–1954), collaborator and then employee (since 1937) of the PGI, since 1946 professor of the University of Warsaw and next also of the Institute of Geological Sciences of the Polish Academy of Sciences; geologist and geographer (photo 1955)

Ryc. 12. Edward Rühle (1905–1988); profesor, dyrektor IG (1954–1966), pracownik PIG od 1938, w latach 1946–1949 i 1953–1954 wicedyrektor; 1981–1985 przewodniczący Rady Naukowej IG; geolog czwartorzędu i kartograf; na zdjęciu po jego lewej stronie doc. Eugeniusz Wutcen, zastępca dyrektora ds. surowcowych w latach 1952–1969

Fig. 12. Edward Rühle (1905–1988); professor, director of the GI (1954–1966), employee of the PGI since 1938, in 1946–1949 and 1953–1954 deputy director; 1981–1985 head of the Scientific Council of the GI; Quaternary geologist and cartographer; in the photo, together with Eugeniusz Wutcen (left), deputy director (1952–1969) responsible for raw materials

Ryc. 14. Spotkanie przedstawicieli geologów złożowych w Instytucie Geologicznym, początek lat 70. Od lewej: Bolesław Kubica, Stanisław Kubicki, Longin Wielgomas, Eugeniusz Cieśla, Zbigniew Werner, Jerzy Kanasiewicz, Jan Wyżykowski, Janusz Uberna, Hanna Chylińska, Stanisław Przeniosło, Jadwiga Pawłowska, Marian Sałdan, Katarzyna Czarnocka-Pawłowska, Eugeniusz Wutcen, Aleksander Jeliński (wicedyrektor IG), Stanisław Pawłowski, Jan Żytka (wiceprezes CUG), Stanisław Depowski, Roman Osika (dyrektor IG), Jan Czermiński (wicedyrektor IG). Fot. ze zbiorów PIG-PIB

Fig. 14. Conference of representatives of economic geologists from the Geological Institute, beginning of the 1970s. From the left: Bolesław Kubica, Stanisław Kubicki, Longin Wielgomas, Eugeniusz Cieśla, Zbigniew Werner, Jerzy Kanasiewicz, Jan Wyżykowski, Janusz Uberna, Hanna Chylińska, Stanisław Przeniosło, Jadwiga Pawłowska, Marian Sałdan, Katarzyna Czarnocka-Pawłowska, Eugeniusz Wutcen, Aleksander Jeliński (deputy director), Stanisław Pawłowski, Jan Żytka (vice-president the Central Board of Geology), Stanisław Depowski, Roman Osika (director), Jan Czermiński (deputy director). Photo collection of the PGI-NRI

i zmian na mapie gospodarczej kraju (Dembowski, 1979; Przeniosło, 1989; Ryka, 1989b; Mizerski, 2019). Osiągnięcia instytutu w zakresie odkrycia złóż surowców mineralnych były wynikiem prowadzonych konsekwentnie badań geologicznych (Dembowski, 1979).

W połowie lat 70. pojawiły się jednak pierwsze oznaki kryzysu w geologii (Ryka, 1989a) i nastąpił powolny spadek nakładów przeznaczonych na badania surowcowe. Z czasem okazało się, że CUG nie potrafi kompetentnie programować i nadzorować prac państwowej służby geologicznej. W tej sytuacji w 1981 r. powstał *Projekt organizacji Państwowej Służby Geologicznej w Polsce*, zgodnej ze standardami światowymi, której podstawowymi atrybutami miały być: profesjonalizm oparty na podstawach naukowych oraz bezstronność oznaczająca uwolnienie od doraźnych ingerencji politycznych (Narkiewicz, 2018). Odbiciem ponad- czy też międzyresortowego znaczenia geologii była koncepcja utworzenia Państwowego Komitetu Geologicznego afiliowanego przy Radzie Ministrów, a jednostką wykonawczą państwowej służby geologicznej, zapewniającą wysoki poziom badań i prac geologicznych, miał być, działający w tej roli od 1919 r., Państwowy Instytut Geologiczny.

Ostatecznie ukształtowała się struktura regionalna PIG: do trzech placówek zamiejscowych, wywodzących się od przedwojnia (oddziały: Karpacki, Górnśląski i Świętokrzy-

Ryc. 15. Jan Czermiński (1923–1976), profesor, dyrektor IG (1975–1976), wcześniej (od 1955) zastępca dyrektora; petrograf; zdjęcie z 1970 r.

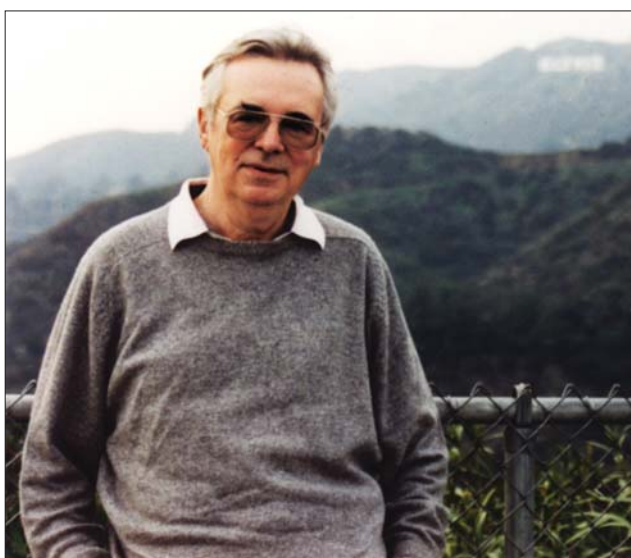
Fig. 15. Jan Czermiński (1923–1976), professor, director of the GI (1975–1976), earlier (since 1955) deputy director; petrographer; photo from 1970

ski) i Oddziału Dolnośląskiego, utworzonego w 1949 r., w 1964 r. dołączyła Stacja Terenowa Instytutu w Szczecinie, a w 1969 r. – założona w Sopocie – Pracownia Geologii Bałtyku, przekształcona w 1977 r. w Oddział Geologii

Ryc. 16. Jan Malinowski (1922–1994), profesor, dyrektor IG (1976–1981), pracownik PIG od 1951, od 1962 zastępca dyrektora, hydrogeolog; zdjęcie z 1970 r.

Fig. 16. Jan Malinowski (1922–1994), professor, director of the GI (1976–1981), PGI employee since 1951, since 1962 deputy director, hydrogeologist; photo from 1970

Ryc. 17. Waław Ryka (1931–1996); profesor, dyrektor PIG (1981–1989), pracownik PIG od 1956 r., petrolog; zdjęcie terenowe z 1996 r.

Fig. 17. Waław Ryka (1931–1996); professor, director of the PGI (1981–1989), PGI employee since 1956, petrologist; field photo from 1996

Morza (Ryka, 1989a; Wołkowicz, Peryt, 2019). Po krótkiej dyrekturze Jana Czermińskiego (ryc. 15), przerwanej nagłą śmiercią, władzami instytutu zostali kolejno: Jan Malinowski (ryc. 16) i Waław Ryka (ryc. 17).

1985–1994

W 1985 r. utworzono urząd Ministra Ochrony Środowiska i Zasobów Naturalnych, a CUG został rozwiązany (ustawą z dnia 12.11.1985 r.). W dn. 28.03.1986 r. zmodyfikowano statut Instytutu Geologicznego, w którym m.in. zapisano, iż jednym z podstawowych zadań instytutu jest gromadzenie centralnego zbioru źródłowych informacji geologicznych i pokrewnych dotyczących budowy geologicznej kraju, jego kopalni, wód podziemnych i warunków geologiczno-inżynierskich. Statut w oczywisty sposób na-

wiązywał do przemówienia programowego J. Morozewicza z 1919 r., stwierdzającego, że: *...Instytut bada budowę geologiczną kraju w celu stworzenia podstaw do poszukiwań, rozpoznawania, eksploatacji i ochrony złóż kopalni oraz wód podziemnych, a także rozpoznawania warunków geologiczno-inżynierskich i określenia geologicznych aspektów środowiska naturalnego....* Do kompetencji instytutu wróciły też: koordynacja *Szczegółowej Mapy Geologicznej Polski*, prowadzenie Centralnego Archiwum Rękopisów oraz sprawy ochrony surowców mineralnych i wód podziemnych – w znacznie szerszym wymiarze i pod zwiększoną presją społeczną (Ryka, 1989b), a także – tematyka gospodarki złożami: ewidencja i bilansowanie zasobów (Przeniosło, 1989).

W dniu 19.06.1987 r. (zarządzeniem nr 34) minister ochrony środowiska i zasobów naturalnych przywrócił Instytutowi Geologicznemu historyczną nazwę Państwowy Instytut Geologiczny, z uwagi na fakt, iż instytut prowadził badania naukowe i prace badawczo-rozwojowe z dziedziny geologii oraz koordynował te prace w skali ogólnokrajowej (ryc. 18). Tym samym nowa (stara) nazwa instytutu odpowiadała pełnionej przez niego funkcji i stawianym przed nim zadaniom (Ryka, 1989a). Zostały one lapidarnie przedstawione przez ówczesnego dyrektora: *PIG nie może wrócić do sytuacji sprzed lat, instytucji dokumentującej złoża powtarzalne ze względu na rodzaj surowca i warunki geologiczne, a także zajmować się poszukiwaniem takich obiektów geologicznych. Podstawowe badania Państwowego Instytutu Geologicznego dla potrzeb gospodarki narodowej powinny być skoncentrowane na opracowywaniu koncepcji, programów i projektów: 1) zmierzających do zapewnienia bazy surowcowej, zwłaszcza dla tych kierunków przemysłu narodowego, w jakich już w niedługim czasie mogą powstać trudności pozyskiwania surowców: 2) dla odkrycia, zbadania i udokumentowania nowych substancji mineralnych, jakie nie są eksploatowane w kraju, ale mogą stać się cennym źródłem pierwiastków i rozwoju nowych technologii* (Ryka, 1987).

W grudniu 1989 r. został powołany urząd Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (MOŚZNiL); przyjęto przy tym zasadę, że minister ów wykonuje zadania naczelnego organu administracji państwowej w zakresie geologii przy pomocy głównego geologa kraju. W zmienionej sytuacji politycznej i gospodarczej konieczne stało się znowelizowanie prawa geologicznego z 1960 r., co nastąpiło w dn. 9.03.1991 r., przy czym w istocie powstał całkiem nowy akt normatywny (Lipiński, 1992). Nieco wcześniej, bo zarządzeniem ministra ochrony środowiska, zasobów naturalnych i leśnictwa z dn. 28.06.1990 r. została powołana Rada Geologiczna jako organ opiniodawczy i doradczy ministra tego resortu (Kozłowski, 1991). Zakres działania Rady Geologicznej był bardzo szeroki i obejmował kluczowe problemy przyszłości polskiej geologii.

Nowa ustawa dopasowywała polskie prawo geologiczne do regulacji międzynarodowych (Kozłowski, Przeniosło, 1991). W tekście ustawy stwierdzono, że państwowa służba geologiczna działa przy ministrze ochrony środowiska, zasobów naturalnych i leśnictwa i jest odpowiedzialna za zabezpieczenie interesów państwa w związku z rozpoznaniem budowy geologicznej kraju oraz gospodarowaniem zasobami kopalni i ich ochroną. Do zakresu działania państwowej służby geologicznej należało w szczególności

Ryc. 18. 19 czerwca 1987 r. – Henryk Nowosz i Jan Kurza zawieszają nową tablicę przy wejściu do gmachu A PIG (obecnie im. Jana Wyżykowskiego)
Fig. 18. 19 June 1987 – Henryk Nowosz and Jan Kurza installing a new plaque next to the entrance to the building A of the PGI (now named after Jan Wyżykowski)

koordynowanie prac geologicznych w kraju, organizowanie prac w celu poznania jego budowy geologicznej, gromadzenie, przetwarzanie i udostępnianie danych geologicznych, wykonywanie map geologicznych kraju, a także sprawowanie nadzoru i kontroli w zakresie wykonywania przez podmioty gospodarcze uprawnień z tytułu udzielanych koncesji. Pracownicy państwowej służby geologicznej w celu sprawowania kontroli i nadzoru mieli prawo wstępu do wszystkich miejsc wykonywania prac i robót geologicznych, a podmioty gospodarcze podlegające takiej kontroli lub nadzorowi były obowiązane udostępnić przedstawicielowi służby materiały i dokumenty potrzebne do przeprowadzenia kontroli i nadzoru oraz udzielić niezbędnych wyjaśnień.

Skład, organizację i regulamin działania państwowej służby geologicznej – której statusu nie udało się sprecyzować – miał określić minister ochrony środowiska, zasobów naturalnych i leśnictwa, ale do ukazania się rozporządzeń wykonawczych nie doszło. Zarządzeniem ministra ochrony środowiska, zasobów naturalnych i leśnictwa z dn. 23.06.1992 r. zostały natomiast określone skład, organizacja i zasady działania Rady Geologicznej (Ćwiertniewska, 1993), która miała przygotowywać dla ministra tego resortu opinie w sprawie działalności geologicznej, w tym m.in. inicjowanie i opiniowanie głównych kierunków badań geologicznych i polityki koncesyjnej w Polsce, opiniowanie ogólnego programu prac geologicznych i metodyki badań geologicznych.

W dn. 29.05.1993 r. sejm uchwalił ustawę – *Prawo geologiczne i górnicze*. Choć senat nie zdążył rozpatrzyć tej ustawy (gdyż parlament został rozwiązany), to proces legislacyjny był kontynuowany i projekt opracowany przez sejm w dn. 29.05.1993 r. został skierowany pod obrady parlamentu wybranego w 1993 r. (Gientka, 1994) i uchwalony w dn. 4.02.1994 r. Ustawa ta – *Prawo geologiczne i górnicze* – zachowała główne rozstrzygnięcia zawarte w nowelizacji prawa geologicznego z 1991 r., wprowadzając wiele nowych uregulowań (Kozłowski, 1994). W stosunku do

wcześniejszej ustawy, w *Prawie geologicznym i górniczym* z 1994 r. wycofano się z przepisu ustawowego m.in. co do państwowej służby geologicznej (Kozłowski, 1994). Jak to skomentował po kilku latach Kozłowski (2000): *Złożyło się na to wiele czynników. Po pierwsze, dominacja lobby górniczego, które obawiało się kontroli ze strony służby geologicznej. Po drugie, ambicje prywatyzowanych przedsiębiorstw geologicznych, które dążyły do przejęcia zadań służby geologicznej. Po trzecie, chwiejna postawa MOSZNiL, w którym znowu odezwały się idee o utworzeniu centralnego organu administracji geologicznej.*

W stosunku do nowelizacji prawa geologicznego z 1991 r. wycofano się z przepisu ustawowego odnośnie do takich struktur, jak: państwowa służba geologiczna, Państwowy Instytut Geologiczny i Centralne Archiwum Geologiczne. Instytucje te zostały pozbawione umocowania ustawowego. Ich materia prawna mogła więc być ustalana jedynie drogą zarządzeń ministra ochrony środowiska, zasobów naturalnych i leśnictwa, co – jak podkreślił Kozłowski (2000) – stwarzało niebezpieczeństwo zmian w zależności od koniunktury politycznej.

W nowej sytuacji prawnej dużego znaczenia nabrał statut PIG, gdyż była to jedyna regulacja prawna w zakresie służby geologicznej, a dotychczas obowiązujący statut pochodził z 1986 r. i został zatwierdzony jeszcze przez ministra ochrony środowiska i zasobów naturalnych dla Instytutu Geologicznego. W lipcu 1994 r. Rada Naukowa PIG powołała Nadzwyczajną Komisję ds. Reformy Instytutu pod przewodnictwem Stefana Kozłowskiego (ryc. 19), która zakończyła swe prace w połowie sierpnia 1994 r., przedstawiając propozycję reformy PIG. Główną ideą tej reformy było powołanie trzech pionów: badań geologicznych, służby geologicznej i administracyjnego (Kozłowski, 1994). W dniu 23.08.1994 r. Rada Naukowa przyjęła *Projekt reorganizacji PIG w związku z podjęciem realizacji zadań państwowej służby geologicznej*, zgodnie z propozycjami komisji nadzwyczajnej. Na podstawie tego dokumentu przygotowano nową wersję statutu PIG, który został zatwierdzony w dniu 30.09.1994 r. przez Ministerstwo Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa.

Ryc. 19. Stefan Kozłowski (1928–2007); profesor, przewodniczący Rady Geologicznej (1990–1991), pracownik PIG od 1963 r., geolog i ekolog
Fig. 19. Stefan Kozłowski (1928–2007); professor, head of the Geological Council (1990–1991), PGI employee since 1963, geologist and ecologist

Umocnienie prawno-organizacyjne zadań i roli służby geologicznej nastąpiło w Statucie PIG w punktach od 16 do 24, a podstawowy zakres działania PIG był typowy dla współczesnych państwowych służb geologicznych i obejmował:

- 1) Badania geologiczno-regionalne kraju.
- 2) Kartowanie geologiczne, geofizyczne, geochemiczne i hydrogeologiczne Polski oraz dna południowego Bałtyku.
- 3) Ocenę potencjału kraju i południowego Bałtyku w zakresie surowców mineralnych stałych, ciekłych i gazowych i określanie ich perspektywicznych zasobów.
- 4) Badanie jakości i określanie zasobów wód podziemnych, w tym także wód mineralnych i termalnych.
- 5) Badanie stanu środowiska naturalnego, jego zagrożeń i środków ochrony, zwłaszcza w odniesieniu do litosfery, złóż kopalin i wód podziemnych.
- 6) Gromadzenie, przechowywanie i udostępnianie zbiorów próbek i dokumentów geologicznych.
- 7) Redakcję i wydawanie specjalistycznych map i atlasów, periodyków i serii wydawniczych.
- 8) Opracowywanie ekspertyz i opinii dla władz i instytucji państwowych.
- 9) Współpracę ze służbami geologicznymi innych krajów oraz z wyższymi uczelniami i instytucjami naukowymi, krajowymi, zagranicznymi i międzynarodowymi.
- 10) Prowadzenie działalności popularyzatorskiej i konsultingowej (Podemski, 1998).

Tym samym nastąpił powrót do uregulowań przedwojennych, w których cały PIG wchodził w skład państwowej służby geologicznej (Kozłowski, 1994).

1995–dziś

W latach 1998–1999 podjęto prace nad kolejną nowelizacją prawa geologicznego i górniczego w związku z potrzebą określenia roli i zadań państwowej służby geologicznej w nowej sytuacji kompetencji organów rządowych i samorządowych (Kozłowski, 2000). Naturalnym rozwiązaniem wydawało się powierzenie zadań państwowej służby geologicznej Państwowemu Instytutowi Geologicznemu – jedynej instytucji w państwie mogącej spełniać rolę służby geologicznej, ale w efekcie sprzeciwu przedsiębiorstw geologicznych, które m.in. w trakcie prac sejmowych stały za inicjatywą poselską, wykreślającą z ustawy instytucję państwowej służby geologicznej oraz Rady Geologicznej (Kozłowski, 2000), ostatecznie do tego nie doszło.

Nowelizacja *Prawa geologicznego i górniczego* z dnia 27.07.2001 r. ustawowo potwierdziła działania państwowej służby geologicznej (psg) i powierzyła jej zadania PIG do czasu powołania państwowej służby geologicznej, nie później niż do dnia 31.12.2003 r. W 2003 r. sejm uznał, że nie ma uzasadnienia kontynuowanie powierzenia wykonywania przez PIG zadań państwowej służby geologicznej na czas określony. Jak to skomentował ówczesny główny geolog kraju: *Naturalne wydaje się powierzenie wykonywania zadań psg Państwowemu Instytutowi Geologicznemu. Mimo odmiennego zdania przedstawicieli przedsiębiorstw geologiczno-wiertniczych takie rozstrzygnięcie wydaje się nieuchronnym i racjonalnym* (Szamałek, 2003). Niestety, w przestrzeni publicznej funkcjonuje fałszywe przekonanie, jakoby „stan tymczasowy” został usankcjonowany z powodu trudnej sytuacji finansowej,

mimo że w uzasadnieniu projektu zmiany ustawy ([http://orka.sejm.gov.pl/Druki-4ka.nsf/\(\\$vAllByUnid\)/750CFC1A872782F2C1256DBF006934AC/\\$file/2089.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/Druki-4ka.nsf/($vAllByUnid)/750CFC1A872782F2C1256DBF006934AC/$file/2089.pdf)) jednoznacznie stwierdzono, że o takim rozstrzygnięciu zdecydowały: 1) fakt, iż od chwili założenia PIG pełnił funkcje państwowej służby geologicznej, wywiązując się w tym zakresie bez zastrzeżeń; 2) brak innej jednostki, która, ze względu na posiadany potencjał materialny i naukowo-badawczy mogłaby przejąć pełny zakres zadań państwowej służby geologicznej, realizowanych obecnie przez PIG, a utworzenie nowej jednostki wymagałoby nakładów finansowych w wysokości kilkudziesięciu milionów złotych i nie gwarantowałoby jednocześnie, w okresie jej organizacji, wykonywania pełnego zakresu zadań PIG i osiągnięcia obecnej jakości prac. Trudna sytuacja finansowa państwa miała drugorzędne – a nie pierwszorzędne – znaczenie.

W ustawie z dnia 26 października 2000 r. o zmianie ustawy o jednostkach badawczo-rozwojowych zostało wprowadzone pojęcie *państwowych instytutów badawczych* (PIB) dla instytucji szczególnie istotnych z punktu widzenia państwa, zwłaszcza pełniących rolę służb państwowych. W PIG do działań zmierzających do uzyskania takiego statusu przystąpiono już na początku 2000 r., a w lutym 2001 r. przedstawiono szczegółowy program działalności PIG jako PIB-u realizującego zadania służby geologicznej (<http://narkiewicz.eu/PIB.pdf>; Narkiewicz, 2001). Następnie powstał – ukończony we wrześniu 2001 r. – w zespole roboczym, obszerny raport o stanie i kierunkach działalności PIG, który miał stanowić integralną część wniosku ministra środowiska, przedstawianego Radzie Ministrów (Kozłowski, 2002). Ostatecznie Rada Ministrów nadała PIG-owi status państwowego instytutu badawczego rozporządzeniem z dnia 24.02.2009 r., w związku z czym została zmieniona nazwa instytutu na: Państwowy Instytut Geologiczny – Państwowy Instytut Badawczy (PIG-PIB). Zgodnie z §2.2 tego rozporządzenia do zadań instytutu należy:

- 1) realizacja ustawowych zadań powierzonych w ramach pełnienia funkcji państwowej służby geologicznej oraz państwowej służby hydrogeologicznej;
- 2) prowadzenie badań naukowych i prac rozwojowych w dziedzinie nauk o Ziemi, nauk biologicznych i środowiska oraz nauk technicznych;
- 3) upowszechnianie wyników badań naukowych i prac rozwojowych w formie wydawnictw książkowych, publikacji, kursów, konferencji, sympozjów i seminariów naukowych;
- 4) doskonalenie metod prowadzenia badań naukowych i prac rozwojowych;
- 5) przekazywanie informacji naukowej i technicznej w dziedzinie nauk o Ziemi z wykorzystaniem dostępnych sposobów informowania;
- 6) opracowywanie analiz i ocen, w tym dotyczących stanu rozwoju nauki i techniki w zakresie badań dotyczących metod geologii, ich stosowania, a także propozycji wykorzystania w kraju osiągnięć światowych;
- 7) wykonywanie innych zadań zleconych przez organ nadzorujący.

Od roku 2012 PIG-PIB pełni funkcję państwowej służby geologicznej (PSG) na podstawie art. 163 ust. 1 ustawy z dnia 9.06.2011 r. *Prawo geologiczne i górnictwo*. Ustawowe obowiązki PSG, określone jako zadania państwa w zakresie geologii w art. 162 ust. 1 tej ustawy, to:

- 1) inicjowanie, koordynowanie i wykonywanie zadań zmierzających do rozpoznania budowy geologicznej

kraju, w tym prace o podstawowym znaczeniu dla gospodarki narodowej, w szczególności dla odnowienia bazy surowcowej kraju, ustalania zasobów złóż kopalin, a także dla ochrony środowiska;

- 2) prowadzenie centralnego archiwum geologicznego;
- 3) gromadzenie, udostępnianie, przetwarzanie i archiwizowanie informacji geologicznej;
- 4) prowadzenie bazy danych geologicznych;
- 5) sporządzanie krajowego bilansu zasobów kopalin;
- 6) przygotowywanie materiałów na potrzeby przeprowadzenia postępowania przetargowego w celu udzielenia koncesji na poszukiwanie i rozpoznawanie złoża węglowodorów, wydobywanie węglowodorów oraz przygotowywanie we współpracy z organem koncepcyjnym oceny perspektywiczności geologicznej;
- 7) koordynowanie i wykonywanie prac z zakresu kartografii geologicznej oraz wykonywanie prac pilotażowych z tego zakresu;
- 8) prowadzenie rejestru obszarów górniczych i zamkniętych podziemnych składowisk dwutlenku węgla;
- 9) koordynowanie zadań z zakresu ochrony georóżnorodności oraz geologii środowiskowej;
- 10) rozpoznawanie i monitorowanie zagrożeń geologicznych;
- 11) sprawdzanie prawidłowości poboru próbek z wykonanych robót geologicznych oraz wykonywanie innych czynności pomocniczych na podstawie odrębnego upoważnienia właściwego organu administracji geologicznej;
- 12) tworzenie i prowadzenie systemu informacyjnego Geoinfonet (to zadanie zostało następnie uchylone ustawą z dnia 15.06.2018 r. o zmianie ustawy – *Prawo geologiczne i górnicze* oraz niektórych innych ustaw).

Ponadto, zgodnie z ustawą, państwowa służba geologiczna wykonuje także inne zadania państwa w zakresie geologii, powierzone przez ministra właściwego do spraw środowiska, a PIG-PIB dodatkowo pełni rolę Krajowego Administratora Podziemnych Składowisk Dwutlenku Węgla (KAPS).

POLSKA

A INNE EUROPEJSKIE SŁUŻBY GEOLOGICZNE

Pozycja Państwowego Instytutu Geologicznego jako instytucji wypełniającej wszystkie podstawowe zadania typowe dla państwowych służb geologicznych w Europie była i jest w pełni uznawana przez wszystkie te służby (np. Podemski, 1998). W 1993 r. Państwowy Instytut Geologiczny został członkiem Forum Dyrektorów Europejskich Służb Geologicznych (FOREGS), a w latach 1997–1998 dyrektorowi PIG (Stanisławowi Speczikowi) powierzono prezydenturę FOREGS-u. W tym czasie istniało też stowarzyszenie EuroGeoSurveys (EGS), powołane w 1995 r. przez dyrektorów narodowych służb geologicznych piętnastu krajów członkowskich Unii Europejskiej oraz Islandii, Norwegii i Szwajcarii. Głównym celem EGS jest opracowywanie i udostępnianie specjalistycznych i niezależnych opinii, informacji i ekspertyz dla szerokiego grona instytucji Unii Europejskiej oraz udzielanie im pomocy w rozwiązywaniu bieżących problemów geośrodowiskowych, a także formułowanie dalekosiężnej polityki w zakresie korzystania z zasobów naturalnych, racjonalne zarządzanie zasobami środowiska abiotycznego oraz problematyką zagrożeń naturalnych (Graniczny, Śmietańska, 2002). PIG został przyjęty do EGS z dniem 1.01.2002 r.; decyzja w tej sprawie – będąca odpowiedzią na list aplikacyjny

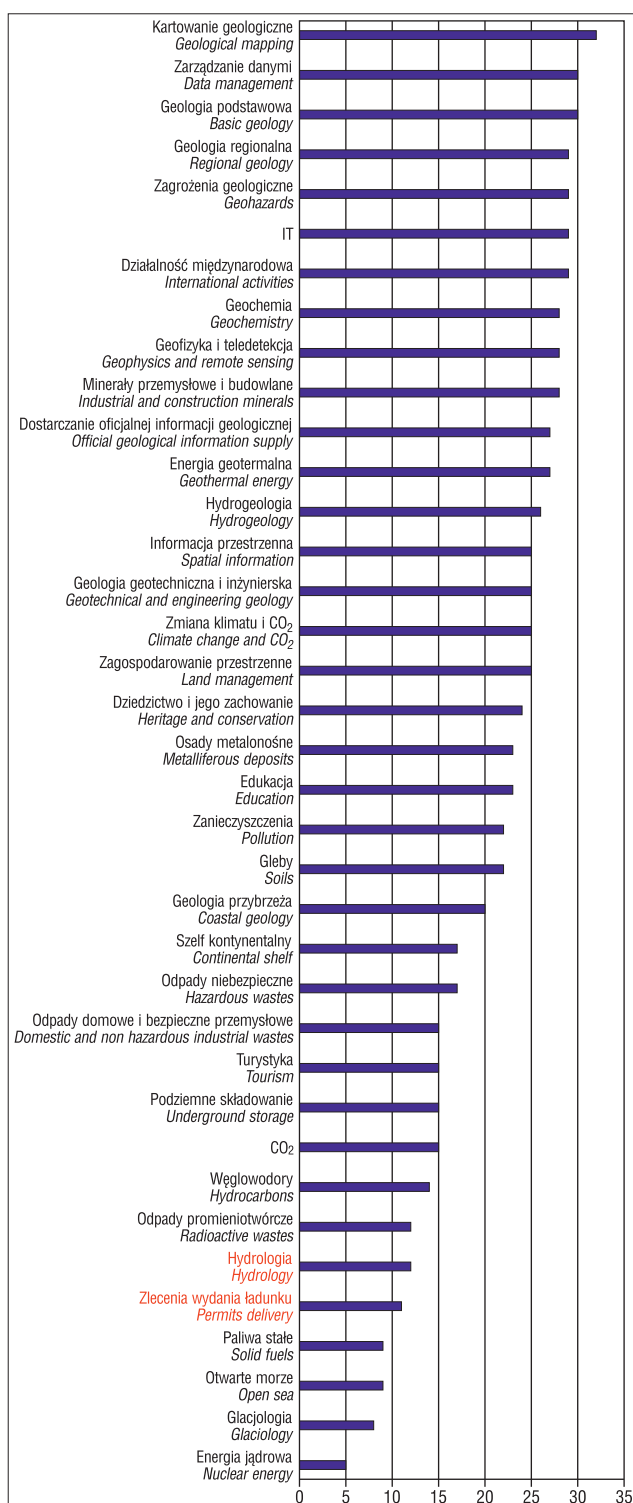
złożony w sierpniu 2001 r. – została podjęta przez generalne zgromadzenie EGS w Nikozji (Cypr) w dn. 1.10.2001 r. (Graniczny, Śmietańska, 2002). Proces inicjujący przystąpienie służb geologicznych państw Grupy Wyszehradzkiej został zainicjowany decyzją dyrektorów służb geologicznych Czech, Polski (reprezentowanej przez T. Peryta, zastępcę dyrektora), Słowacji i Węgier w Wyszehradzie w dn. 10–12.01.2000 r. (<http://www.visehradgroup.eu/2000/geological-surveys-10-12>).

PIG to bardzo aktywny członek EGS, a dyrektorzy PIG (Leszek Marks, Jerzy Nawrocki i Sławomir Mazurek) wchodzili – w różnym czasie – w skład ścisłego kierownictwa EGS.

Na rycinie 20 przedstawiono wyniki sporządzonego corocznie zestawienia ankiet ilustrujących aktywność służb geologicznych wchodzących obecnie w skład EGS – jak z niego wynika, PIG to modelowy wręcz przykład nowoczesnej państwowej służby geologicznej, o nader szerokich kompetencjach merytorycznych. Należy przy tym zaznaczyć, że zestawienie to nie ilustruje intensywności aktywności służb geologicznych w różnych krajach w poszczególnych dziedzinach badań, która to intensywność zmieniała się w czasie. W odniesieniu do Polski dobrze ilustruje to przykład geologii surowcowej – jej znaczenie było bardzo ważne przed II wojną światową, bezpośrednio po niej nastąpiło wybitne – pod względem ilościowym – natężenie aktywności poszukiwawczej, trwające w zasadzie do połowy lat 80. (choć i później kontynuowano badania wcześniej prowadzone – Przeniosło, 1989). Później znaczenie geologii surowcowej wydatnie zmalało i brak zainteresowania (zamówień, finansowania) ze strony najpierw Centralnego Urzędu Geologii, a następnie – Ministerstwa Ochrony Środowiska i Zasobów Mineralnych (od 1990 r. – Ministerstwa Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa) wymusił na PIG zmiany adaptacyjne, które zilustruję na przykładzie komórki organizacyjnej instytutu, w której w owym czasie byłem zatrudniony.

Z dniem 1.01.1982 r. w miejsce dwóch komórek organizacyjnych (zakład zajmujący się złożami soli, surowców chemicznych i siarki oraz samodzielna pracownia złóż siarki) powstała jedna: Zakład Geologii Złóż Surowców Chemicznych, który w 1990 r. został połączony w jeden zakład z Zakładem Złóż Surowców Skalnych, a ten dwa lata później wszedł w skład Zakładu Geologii Surowców Mineralnych, grupującego w sobie wiele zakładów i samodzielnych pracowni, istniejących kilkanaście lat wcześniej. Tym fuzjom towarzyszyło wyraźne zmniejszenie liczby pracowników – z 24 pracowników (w tym 19 merytorycznych) Zakładu Geologii Złóż Surowców Chemicznych pod koniec 1982 r. do 16 pracowników (w tym 14 merytorycznych) pod koniec 1990 r., z których pod koniec 1992 r. w Zakładzie Geologii Surowców Mineralnych ostało się 7 (w tym 5 pracowników merytorycznych). W tym czasie na emeryturę odeszło 4 pracowników, a większość znalazła sobie inne miejsce pracy – w instytucie i poza nim. Skala faktycznej – wymuszonej ekonomicznie – redukcji byłaby jeszcze większa, gdyby nie istniała możliwość częściowego finansowania badań naukowych dotyczących geologii złóż surowców chemicznych ze środków przeznaczonych na naukę (m.in. działalność statutowa i granty Komitetu Badań Naukowych).

Podobnie jak w przeszłości, w dzisiejszych służbach geologicznych badania naukowe mają bardzo duże znaczenie (np. Peryt, 2018b, c) i dlatego oczywiste jest, że nowoczesna służba geologiczna nie może istnieć bez nauki.

PODSUMOWANIE

Od stu lat – od momentu powołania uchwałą Sejmu Ustawodawczego z dn. 30 maja 1919 r. do pełnienia funkcji państwowej służby geologicznej – PIG z powodzeniem wypełnia wszystkie podstawowe zadania realizowane przez nowoczesne państwowe służby geologiczne. Kiedy prof. J. Morozewicz był usilnie namawiany na zajęcie się organizacją Państwowego Instytutu Geologicznego przez Ministerstwo Przemysłu i Handlu w 1918 r., jego reakcją była następująca: *zastrzegłem się z góry, że będę w wykonywaniu tego zadania wzorować się na najlepszych tego*

←

Ryc. 20. Główne obszary działalności europejskich służb geologicznych w 2017 r. (wg zestawienia EGS na podstawie ankiet sporządzanych przez poszczególne służby). PIG jest aktywny na wszystkich wymienionych polach z wyjątkiem oznaczonych czerwoną czcionką; liczby na osi pokazują liczbę służb wykazujących aktywność dotyczącą danego obszaru

Fig. 20. Main areas of activity of European geological surveys in 2017 (compiled by EuroGeoSurveys based on the survey made among the members and partners of the EuroGeoSurveys); the PGI is active in all except for two fields marked by red colour; numbers at axis show the number of geological surveys declaring their activity in the area

rodzaju instytucjach w Europie i Ameryce [list do Urzędu Budowy Gmachów Państwowych z dnia 2 maja 1929 r.]. Z okazji czterdziestolecia instytutu ówczesny dyrektor, prof. Edward Rühle (ryc. 9), tak podsumował funkcjonowanie instytutu: *Calej działalności Instytutu, od pierwszej chwili jego istnienia aż do dziś, przyświeca stale jedna myśl: jak najpożyteczniejsza, jak najbardziej ofiarna praca w służbie dla kraju* (Rühle, 1960).

Państwowe służby geologiczne na świecie mają różną formę organizacyjną (zob. Peryt, 2018b, c), przy czym dominuje formuła *science + service* – a wybitnym przykładem takiej formuły służby geologicznej jest właśnie PIG-PIB. Przyjęte w Polsce rozwiązanie, iż służbę geologiczną pełni instytut badawczy, sprawdziło się w stuletniej praktyce, w tym zwłaszcza w okresie transformacji gospodarczej na przełomie lat 80. i 90. Zakres (a także priorytety) realizowanych zadań państwowej służby geologicznej zmieniały się w czasie w odpowiedzi na cele stawiane przez ustawodawcę i nadzorujące ministerstwa. Chociaż słowa współzałożyciela instytutu, prof. J. Morozewicza (1919), definiującego cele PIG, pozostają w pełnej mierze aktualne, to czas stawia nowe wyzwania i zadania. Można ich wykonanie zlecić PIG-PIB, zgodnie z par. 2.2.7 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 24.02.2009 r., które przewiduje wykonywanie innych zadań zleconych przez organ nadzorujący. Należy w tym miejscu dodać, że środowisko PIG od kilku lat bezskutecznie domaga się stworzenia możliwości przeprowadzenia zmian koniecznych do dalszego, właściwego wykonywania zadań służby. Stuletnia historia państwowej służby geologicznej, niezmiennie działającej w interesie państwa i społeczeństwa, a usytuowanej w – kolejno – PIG, IG, PIG i PIG-PIB, dobitnie pokazuje, że wszystkie zadania służby były wykonywane z powodzeniem i sukcesami trudnymi do przecenienia. Trudno zatem nie przywołać słów, które przy okazji 70-lecia instytutu napisał ówczesny dyrektor, prof. Wacław Ryka (ryc. 13): *Nie składamy żadnych zbędnych deklaracji, bowiem stale przyświeca nam jedna myśl, jeden cel, od pierwszych chwil istnienia Państwowego Instytutu Geologicznego aż do dziś – jak najpożyteczniej i jak najbardziej ofiarnie służyć Rzeczypospolitej* (Ryka, 1989a).

LITERATURA

- BOHDANOWICZ K. 1938 – Działania Państwowego Instytutu Geologicznego w r. 1937. Biul. Państw. Inst. Geol., 1.
 BOHDANOWICZ K. 1946 – Działalność PIG w latach 1939–1945. Biul. Państw. Inst. Geol., 25.
 BOLEWSKI A. 1996 – Moje życie – moja praca. Kraków.
 ĆWIERTNIEWSKA Z. 1993 – Rozporządzenia wykonawcze do znove-lizowanego w 1991 r. prawa geologicznego i prawa górniczego, opracowane w MOŚNiL. Prz. Geol., 41: 37–41.

- DĄBROWSKI A. 1991 – Wspomnienia o losach wojennych pracowników i współpracowników Państwowego Instytutu Geologicznego w czasie drugiej wojny światowej. *Kwart. Geol.*, 35: 13–27.
- DEKRET Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 31 marca 1938 r. o państwowej służbie geologicznej. *Dz.U.* 1938 nr 22 poz. 193.
- DEKRET z dnia 3 lutego 1947 r. o państwowej służbie geologicznej. *Dz.U.* 1947 nr 17 poz. 68.
- DEKRET z dnia 8 października 1951 r. o państwowej służbie geologicznej. *Dz.U.* 1951 nr 52 poz. 369.
- DEMBOWSKI Z. 1979 – 60 lat istnienia Instytutu Geologicznego (1919–1979). *Prz. Geol.*, 27: 193–194.
- FLESZAROWA R. 1967 – Państwowy Instytut Geologiczny. Walka o oświatę, naukę i kulturę w latach okupacji 1939–1944. *Nasza Księgarnia*.
- GIENTKA M. 1994 – Nowe prawo geologiczne i górnicze. *Prz. Geol.*, 42: 246–249.
- GRANICZNY M., ŚMIETAŃSKA I. 2002 – Przystąpienie Państwowego Instytutu Geologicznego do EuroGeoSurveys – organizacji służb geologicznych Unii Europejskiej. *Prz. Geol.*, 50: 560–561.
- GRANICZNY M., MIZERSKI W., URBAN H. 2003 – Przyczyny utworzenia Państwowego Instytutu Geologicznego i jego organizacja w 1919 roku. *Prz. Geol.*, 51: 471–473.
- GRANICZNY M., MIZERSKI W., URBAN H. 2005 – Mało znane dokumenty z kart historii Państwowego Instytutu Geologicznego. *Prz. Geol.*, 53: 385–389.
- <http://narkiewicz.eu/PIB.pdf>
- [http://orka.sejm.gov.pl/Druki-4ka.nsf/\(\\$vAllByUnid\)/750CFC1A872782-F2C1256DBF006934AC/\\$file/2089.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/Druki-4ka.nsf/($vAllByUnid)/750CFC1A872782-F2C1256DBF006934AC/$file/2089.pdf)
- <http://www.visegradgroup.eu/2000/geological-surveys-10-12>
- JANCZEWSKI E. W. 1946 – Kronika Państwowego Instytutu Geologicznego od września 1939 r. do stycznia 1945 r. *Biul. Państw. Inst. Geol.*, 25.
- JASKÓLSKI S. 1947 – Karol Bohdanowicz (1864–1947). *Rocz. Pol. Tow. Geol.*, 17: 301–314.
- JAWOROWSKI K. 1989 – Państwowy Instytut Geologiczny w badaniach budowy geologicznej Polski. *Kwart. Geol.*, 33: 29–54.
- KOZŁOWSKI S. 1991 – Powołanie Rady Geologicznej. *Prz. Geol.*, 39: 125–129.
- KOZŁOWSKI S. 1994 – Nowe prawo geologiczne i górnicze oraz zagadnienia państwowej służby geologicznej. *Prz. Geol.*, 42: 1112–1116.
- KOZŁOWSKI S. 2000 – Dlaczego Polsce jest potrzebna państwowa służba geologiczna? *Prz. Geol.*, 48: 968–971.
- KOZŁOWSKI S. 2002 – Aktualne problemy geologiczne – wyzwania XXI w. *Prz. Geol.*, 50: 506–513.
- KOZŁOWSKI S., PRZENIOSŁO S. 1991 – Nowelizacja prawa geologicznego i górniczego. *Prz. Geol.*, 39: 317–320.
- LINDNER M. 1994 – Z kart historii Państwowego Instytutu Geologicznego. *Biul. Państw. Inst. Geol.*, 370.
- LIPIŃSKI A. 1992 – Podstawowe instytucje prawa geologicznego. Zakres i kluczowe pojęcia ustawy. *Prz. Geol.*, 40: 264–267.
- LIST otwarty do wiceministra Ochrony Środowiska, Głównego Geologa Kraju, Pełnomocnika Rządu ds. Polityki Surowcowej Państwa, Pana Mariusza Oriona Jędryska. *Kurier Wnet*, sierpień 2018, s. 15.
- MALINOWSKI J. 1979 – Instytut Geologiczny w latach 1919–1979 – przegląd działalności naukowej i perspektywy. *Prz. Geol.*, 27: 195–208.
- MARKS L. 2019 – Sto lat kartografii geologicznej w Państwowym Instytucie Geologicznym. *Prz. Geol.*, 67: 547–557.
- MIZERSKI W. 2019 – Wielkie odkrycia surowcowe Państwowego Instytutu Geologicznego. *Prz. Geol.*, 67: 570–577.
- MOROZEWICZ J. 1919 – Polski Państwowy Instytut Geologiczny. *Czasopismo Górniczo-Hutnicze*, rok IV, zeszyt IV: 1–3.
- MOROZEWICZ J. 1920 – Kronika Instytutu. *Sprawozd. Polsk. Inst. Geol.*, 1: 77–97.
- MOROZEWICZ J. 1938 – Życie Polaka w zaborach i odzyskanej ojczyźnie (1865–1937).
- NARKIEWICZ M. 2001 – Obecne i przyszłe priorytety polskiej służby geologicznej. *Prz. Geol.*, 49: 206–209.
- NARKIEWICZ M. 2018 – Dyskusja o państwowej służbie geologicznej – trochę historii. *Prz. Geol.*, 66: 678–679.
- OBWIESZCZENIE Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 20 marca 2001 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o jednostkach badawczo-rozwojowych. *Dz.U.* 2001 nr 33 poz. 388.
- PERYT T.M. 2018a – Nauka a państwowa służba geologiczna. *Prz. Geol.*, 66: 475–476.
- PERYT T.M. 2018b – Uwagi o zasadach funkcjonowania państwowych służb geologicznych w krajach Unii Europejskiej. *Prz. Geol.*, 66: 547–550.
- PERYT T.M. 2018c – *Audiatu et altera pars*: w kwestii realizacji zadań służby geologicznej – polemika. *Prz. Geol.*, 66: 624–628.
- PIWOCKI M., PODEMSKI M., PRZENIOSŁO S. 2004 – Udział Państwowego Instytutu Geologicznego w odkryciach złóż surowców mineralnych. *Biul. Państw. Inst. Geol.*, 410: 39–54.
- PŁODOWSKI T. 1982 – Prawo geologiczne (wyd. III). Warszawa.
- PODEMSKI M. 1998 – Działalność Państwowego Instytutu Geologicznego jako państwowej służby geologicznej – przedmiot i zakres działania. *Prz. Geol.*, 46: 233–239.
- PRZENIOSŁO S. 1989 – Udział Państwowego Instytutu Geologicznego w rozwoju gospodarki narodowej. *Kwart. Geol.*, 33: 55–72.
- ROZPORZĄDZENIE Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 czerwca 1927 r. o Państwowym Instytucie Geologicznym. *Dz.U.* 1927 nr 65 poz. 574.
- ROZPORZĄDZENIE Rady Ministrów z dnia 28 lutego 1921 r. w przedmiocie zatwierdzenia statutu Państwowego Instytutu Geologicznego. *M.P.* 1921 nr 65.
- ROZPORZĄDZENIE Rady Ministrów z dnia 25 lipca 1927 r. w sprawie statutu Państwowego Instytutu Geologicznego. *M.P.* 1927 nr 184.
- ROZPORZĄDZENIE Rady Ministrów z dnia 24 lutego 2009 r. w sprawie nadania Państwowemu Instytutowi Geologicznemu w Warszawie statusu państwowego instytutu badawczego. *Dz.U.* 2009 nr 45 poz. 363.
- RÜHLE E. 1960 – Przegląd działalności Instytutu Geologicznego (1919–1959). *Pr. Inst. Geol.*, 30: 5–55.
- RÜHLE E. 1986 – Pioneer of modern sedimentology in Poland – Zbigniew Sujkowski. *Prz. Geol.*, 34: 181–184.
- RÜHLE E., TYSKI S. 1989 – Wspomnienie o losach wojennych pracowników i współpracowników Państwowego Instytutu Geologicznego w czasie drugiej wojny światowej. *Kwart. Geol.*, 33: 13–27.
- RYKA W. 1987 – Problemy badań geologicznych. *Prz. Geol.*, 35: 552–556.
- RYKA W. 1989a – Dzieje Państwowego Instytutu Geologicznego. *Kwart. Geol.*, 33: 1–12.
- RYKA W. 1989b – Państwowy Instytut Geologiczny dla potrzeb społeczeństwa, gospodarki narodowej i w kształtowaniu polityki państwa. *Prz. Geol.*, 37: 353–359.
- RYKA W. 1995 – Państwowy Instytut Geologiczny – kartki z kalendarza. *Prz. Geol.*, 43: 59–63.
- SZAMAŁEK K. 2003 – Państwowa służba geologiczna. *Prz. Geol.*, 51: 54–57.
- TYSKI S. 1994 – Garść wspomnień z historii PIG w czasie II wojny światowej. *Prz. Geol.*, 42: 145–147.
- UCHWAŁA nr 391 Rady Ministrów z dnia 14 maja 1952 r., *M. P.* nr A-65, poz. 995.
- UCHWAŁA nr 505 Rady Ministrów z dnia 22 grudnia 1959 r. w sprawie organizacji państwowej służby geologicznej. *M.P.* 1960 nr 13 poz. 59.
- URBAN H., GRANICZNY M. 2009 – Dziewięćdziesiąt rocznica utworzenia Państwowego Instytutu Geologicznego na tle zarysu nauk o Ziemi w Polsce. *Biul. Państw. Inst. Geol.*, 433.
- USTAWA z dnia 28 czerwca 1939 r. o uprawnieniach Państwowego Instytutu Geologicznego w zakresie prac górniczych i terenowych. *Dz.U.* 1939 nr 59 poz. 390.
- USTAWA z dnia 16 listopada 1960 r. o prawie geologicznym. *Dz.U.* 1960 nr 52 poz. 303.
- USTAWA z dnia 12 listopada 1985 r. o zmianach w organizacji oraz zakresie działania niektórych naczelnych i centralnych organów administracji państwowej. *Dz.U.* 1985 nr 50 poz. 262.
- USTAWA z dnia 9 marca 1991 r. o zmianie ustawy o prawie geologicznym. *Dz.U.* 1991 nr 31 poz. 129.
- USTAWA z dnia 4 lutego 1994 r. – Prawo geologiczne i górnicze. *Dz.U.* 1994 nr 27 poz. 96.
- USTAWA z dnia 26 października 2000 r. o zmianie ustawy o jednostkach badawczo-rozwojowych. *Dz.U.* 2000 nr 103 poz. 1100.
- USTAWA z dnia 18 lipca 2001 r. Prawo wodne. *Dz.U.* 2001 nr 115 poz. 1229.
- USTAWA z dnia 27 lipca 2001 r. o zmianie ustawy – Prawo geologiczne i górnicze. *Dz.U.* 2001 nr 110 poz. 1190.
- USTAWA z dnia 18 grudnia 2003 r. o zmianie ustawy – Prawo geologiczne i górnicze. *Dz.U.* 2003 nr 223 poz. 2219.
- USTAWA z dnia 9 czerwca 2011 r. – Prawo geologiczne i górnicze. *Dz.U.* 2011 nr 163 poz. 981.
- WÓLKOWICZ S., PERYT T.M. 2019 – Sto lat Państwowego Instytutu Geologicznego – zarys historii materialnej. *Prz. Geol.*, 67: 507–518.
- WÓJCIK Z. 1997 – Karol Bohdanowicz. Szkic portretu badacza Azji. *Oficyna Wydawnicza Biblioteka Żeślana, Warszawa–Wrocław*.
- WUTCEN E. 1963 – Perspektywy rozwoju bazy surowców mineralnych na tle badań Instytutu Geologicznego. *Pr. Inst. Geol.*, 30 (cz. IV): 49–55.
- ZARZĄDZENIE Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 23 czerwca 1992 r. w sprawie składu, organizacji i zasad działania Rady Geologicznej. *M.P.* 1992 nr 20 poz. 153.
- ZARZĄDZENIE Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 7 kwietnia 1939 r. o ustaleniu statutu Państwowego Instytutu Geologicznego. *M.P.* 1939 nr 91 poz. 206.
- ZARZĄDZENIE Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 19 czerwca 1939 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wojskowych oraz z Ministrem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w sprawie statutu Państwowej Rady Geologicznej. *M.P.* 1939 nr 147 poz. 348.
- ZARZĄDZENIE nr 34 Ministra Ochrony Środowiska i Zasobów Naturalnych z dnia 19 czerwca 1987 r. w sprawie zmiany nazwy Instytutu Geologicznego.
- ŻÓŁTOWSKI Z. 1964 – Prawo geologiczne. *Wyd. Geol.*